

Anna Ziemiańska

(Toruń)

ARCHIWUM ZEWNĘTRZNE RADY RYSKIEJ W ŁOTEWSKIM PAŃSTWOWYM ARCHIWUM HISTORYCZNYM

W zasobie Łotewskiego Państwowego Archiwum Historycznego (Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs; dalej: LVVA) obok archiwów różnych instytucji i osób prywatnych na uwagę polskiego badacza zasługuje Archiwum miasta Rygi, a szczególnie jeden z jego zespołów — Archiwum Zewnętrzne Rady Ryskiej (Rīgas Magistrāta Arejais Arhīvs — zespół 673)¹.

Ryga znalazła się w granicach Rzeczypospolitej w 1581 r. na mocy układu zawartego w Drohiczynie między delegacją miasta a królem Stefanem Batorym i pozostała w nich aż do zajęcia przez wojska Gustawa II Adolfa w 1621 r.² Przez cały ten okres cieszyła się szeroką autonomią, porównywalną z autonomią wielkich miast pruskich, była obok Królewca najważniejszym portem Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz najsilniejszą twierdzą w Inflantach. W zamyśle Stefana Batorego miała stać się także jednym z głównych ośrodków kontrreformacji. Opór ryżan przed restytucją katolicyzmu zniweczył jednak zamiary króla. Miasto szybko nauczyło się „funkcjonować” w Rzeczypospolitej. Wysyłało swoich delegatów na dwór królewski oraz sejmiki, uważnie śledziło obrady kolejnych sejmów, uzyskiwało korzystne decyzje i regulacje prawne dzięki zakulisowym rozmowom i bezpośrednim kontaktom z dostojnikami państwowymi m.in. z Janem Zamoyskim czy Lwem Sapiehą. Będąc w granicach Rzeczypospolitej czerpało zyski z połączenia się z litewskim i białoruskim zapleczem oraz ze wzrostu obrotów handlowych. Obawy przed

¹ Г. А. Енш, „*Polonica*” в Рижском городском государственном архиве, Уч. зап. Института славяноведения АН СССР, т. 2, Москва–Ленинград 1950, s. 311–325.

² Ranga miasta, jego znaczenie gospodarcze i militarne spowodowało, że już na początku lat sześćdziesiątych XVI w. król Zygmunt August oraz Mikołaj ks. Radziwiłł zabiegali o podporządkowanie Rygi. Ta jednak konsekwentnie przez dwie dekady odmawiała złożenia hołdu polskimi i litewskimi władcom, wzbraniała się przed unią z Litwą, umiejętnie lawirowała pomiędzy Szwecją, Danią, Moskwą oraz Rzeczpospolitą i uznawała jedynie luźne zwierzchnictwo cesarza.

zerwaniem kontaktów z ziemiami w dorzeczu Dźwiny i utratą dochodów płynących z handlu z tymi obszarami, spowodowały, że mimo licznych propozycji Karola IX i Gustawa II Adolfa, Ryga odmawiała przejścia pod szwedzkie panowanie. Przez ponad 20 lat, aż do kapitulacji w 1621 r., aktywnie uczestniczyła w wojnie, utrzymywała własne oddziały, przekazywała pieniądze na spłatę żołdu i nowe zaciągi, dostarczała polskim i litewskim oddziałom: broń, proch, sprzęt obłężniczy oraz żywność.

Okres obecności Inflant i Rygi w granicach Rzeczypospolitej należy do najmniej zbadanych epok w ich dziejach³. Jest tak mimo, iż z tzw. czasów polskich zachował się ogromny materiał źródłowy, zgromadzony zarówno w polskich archiwach i bibliotekach, jak i w Archiwum miasta Rygi⁴, obecnie w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym⁵. Zasób Archiwum pozwala prześledzić obecność „polskiego faktora” w Inflantach i samym mieście, określić charakter kontaktów władz miasta z polskimi i litewskimi dygnitarzami, z innymi miastami Rzeczypospolitej oraz dworem królewskim, zbadać wreszcie znaczenie Rygi i Inflant dla gospodarki i bezpieczeństwa Rzeczypospolitej (Wielkiego Księstwa Litewskiego).

Archiwum ryskie powstało wkrótce po ukształtowaniu się rady miejskiej i jej kancelarii. Pod koniec XVI stulecia zostało gruntownie zreformowane przez syndyka miejskiego Davida Hilchena. Już wówczas wprowadzono podział na grupy akt w zależności od proveniencji albo rodzaju spraw, np. administracyjnych czy finansowych, wyznaczono też miejsca przechowywania dokumentów⁶. Oryginały przywilejów oraz umów handlowych i politycznych umieszczono w specjalnym pomieszczeniu kamlarii. Tę część archiwum w kolejnych stuleciach zaczęto określać mianem „archiwum wewnętrznego”⁷. W samej kancelarii przechowywano korespondencję, materiał aktowy rady miejskiej oraz potrzebne do

³ Zob. A. Ziemełwska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008. Tam literatura do tematu.

⁴ Na fakt ten zwrócił uwagę przed laty prof. Marian Biskup, który uznał Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne oraz przechowywane w nim Archiwum miasta Rygi za „niewyczerpaną skarbnicę źródeł” do badania tzw. polskiego faktora w Inflantach. M. Biskup, *Z wędrówek po archiwach i bibliotekach i historycznych regionach Łotwy*, „Zapiski Historyczne” (dalej: ZH), t. 58, 1993, z. 2–3, s. 76 i n.

⁵ Zasób utworzonego pod koniec XIX w. Ryskiego Miejskiego Archiwum Historycznego włączono w 1964 r. do Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Łotewskiej SSR (Latvijas PSR Centrālāis Valsts Vēstures Arhīvs), przekształconego w 1991 r. w Łotewskie Państwowe Archiwum Historyczne (LVVA). A. Ivanovs, *Zespół dokumentów „Moscovitica–Ruthenica” w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym*, ZH, t. 71, 2006, z. 2–3, s. 128. Inwentarz LVVA, zob. Г. А. Енш, *Центральный Государственный Исторический Архив Латвийской ССР. Краткий справочник. Часть I (1220–1918)*, Рига 1980.

⁶ Г. Енш, *Из истории архивного дела в Латвии*, Рига 1981, s. 24–26.

⁷ W zasobie Archiwum Wewnętrznego Rady Ryskiej (Rīgas Magistrāta Iekšējais Arhīvs, zespół 8) najbardziej interesująca dla polskiego badacza jest część 3 (F. 8–3). Zawiera ona głównie przywileje, dekryty i rezolucje polskich władców oraz najwyższych dostojników Rzeczypospolitej. Dokumenty te ukazują status prawny Rygi w granicach państwa polsko-litewskiego, odzwierciedlają stosunek Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy do rozruchów kalendarzowych, dotyczą też sporów ze starostami: ryskim i dyjamenckim, zabiegów o kolejne posiadłości ziemskie oraz starań miasta o kościół św. Jakuba, który w zamiarze polskich władców miał być świątynią katolicką.

bieżących prac kopie ważniejszych dokumentów z archiwum wewnętrznego. W drugiej połowie XVIII w. dla tej części archiwum przyjęto nazwę: archiwum zewnętrzne⁸. Podczas reorganizacji archiwum za czasów Hilchena dokumenty zamknięto w osobnych skrzynkach (*capsula*, niem. *Kaste*)⁹ i sporządzono pierwsze rejestry¹⁰. Zasadnicze prace nad uporządkowaniem zasobu archiwum oraz opisaniem, datacją i atrybucją dokumentów podjęto dopiero w XIX stuleciu z inicjatywy Hermanna Hildebranda, ówczesnego dyrektora Ryskiego Miejskiego Archiwum Historycznego¹¹.

Obecnie Archiwum Zewnętrzne Rady Ryskiej (zespół 673) jest podzielone na 4 części. W części I znajdują się dokumenty obejmujące historię miasta od ok. 1220 do 1869 r. Są wśród nich grupy archiwaliów z „czasów polskich”, m.in.:

- bogata korespondencja pomiędzy miastem a twierdzą Dźwinoujście (Dyament, Diament, niem. *Dünamünde*) i starostą Janem Ostrowskim, głównym adwersarzem Rygi oraz dokumenty związane z różnymi aspektami funkcjonowania twierdzy: latarnią, pilotażem, rybołówstwem, działaniami wojennymi¹².
- dokumentacja konfliktów miasta z jezuitami o posiadłości ziemskie, użytkowanie promu, warzenie piwa w posiadłościach jezuitów, połowy ryb itp. oraz decyzje komisarzy królewskich i Zygmunta III w sprawach spornych¹³.
- akta związane z funkcjonowaniem zamku ryskiego oraz sporami między ryżanami a żołnierzami i mieszkańcami przedzamcza: partaczami, szynkarzami, kupcami i piwowarami, którzy uciekali przed jurysdykcją rady miejskiej pod opiekę starosty ryskiego¹⁴.

⁸ A. Ivanovs, op. cit., s. 128.

⁹ Dwa wieki później w skrzynkach znalazły się także dokumenty z archiwum wewnętrznego. Г. А. Енш, Из истории, s. 27. Podział na skrzynki utrzymał się do dziś.

¹⁰ Wykaz pierwszych rejestrów dokumentów archiwum radzieckiego, zob. A. Ivanovs, op. cit., s. 129 i n.

¹¹ Prace kontynuowali następcy Hildebranda: Philip Schwarz i August von Bulmerincq. Niemiecscy archiwiści sporządzili obszerny regesty dokumentów i inwentarze niektórych działów archiwum. Mimo wieloletnich prac nie udało się wydatować i opisać znacznej części dokumentów z XVI i XVII w., a więc głównie z „czasów polskich”. Ibid., s. 131.

¹² LVVA, F. 673-1, sygn. 94 — latarnia, sygn. 95 — handel, sygn. 96 — blokhauz, sygn. 97 — rabunki, sygn. 98 — brzegowe, sygn. 99 — rybołówstwo, sygn. 100 — Jan Ostrowski (starosta dyjamencki, od 1587 r. nowomłyński), sygn. 101 — port, sygn. 102 — pilotaż i żegluga, sygn. 103 — przestępstwa, sygn. 104 — wojny (prośby o ochronę, informacje o flocie szwedzkiej, z 1608 r. protokoły z przejęcia Dźwinoujścia przez Szwedów), sygn. 105 — negocjacje z Kasparem Thiesenhausenem, dowódcą Dźwinoujścia (1616–1620), sygn. 341 — banicja Ostrowskiego.

¹³ LVVA, F. 673-1, sygn. 989–991, sygn. 993–994, sygn. 1004–1006.

¹⁴ LVVA, F. 673-1, sygn. 1007 — uciekinierzy, sygn. 1008 — granice między miastem a zamkiem, sygn. 1009 — zaopatrzenie zamku ryskiego, sygn. 1010 — jurysdykcja, sygn. 1013 — *Injuriae militum et Capitaneorum* (skargi na gwałty zamkowej załogi, kradzieże, przeprosiny za poczynania żołnierzy, rozprawy w sprawie zniszczenia przez ryżan domów na przedzamczu), sygn. 1017 — rzemiosło i handel na przedzamczu, sygn. 1018 — sprawy burzenia przez mieszczan murów i wałów, sygn. 1019, 1021–1023, 1030, 1032, 1035 — Thomas von Embden, starosta ryski, sygn. 1024–1025 — warzenie i wyszynk piwa na przedzamczu, sygn. 1026–1029 — przedzamcze, sygn. 1034 — żegluga.

- materiały dokumentujące tumulty miejskie — tzw. rozruchy kalendarzowe (1584–1589) i wewnętrzny konflikt w latach 1604–1605 oraz interwencje władców i polsko–litewskiej administracji w okresie zamieszek¹⁵.
- *Constitutiones Regni Poloniae* — zawiadomienia o zwołaniu sejmów, odpisy konstytucji sejmowych dotyczących spraw inflanckich i ryskich, ordynacje inflanckie, uniwersały podatkowe¹⁶.
- dokumentacja rokowań miasta w sprawie podporządkowania się Rzeczypospolitej (rokowania z Janem Chodkiewiczem i jego delegatami w sprawie dóbr po biskupie i kapitule, pisma króla Zygmunta Augusta, wezwania na sejmy)¹⁷.
- odpisy dokumentów z lat 1570–1630 dotyczących spraw handlowych i sądowych, ochrony Rygi przed Szwedami i polskimi żołnierzami a także informacje o księciu kurlandzkim Wilhelmie Kettlerze¹⁸.
- *Acta Commissionis Generalis Poloniae* (sprawy rozpatrywane przez Zygmunta III i generalnych komisarzy w latach 1598–1599)¹⁹.
- mandaty króla Zygmunta III Wazy dotyczące zakazu wywozu zboża i konopi do Szwecji 1597–1599 oraz spraw uposażenia Dźwinoujścia i zamków inflanckich²⁰.
- korespondencja miasta z Janem Zamoyskim, przedstawicielami rodzin Radziwiłłów i Chodkiewiczów²¹.

W części 2 (w skrzynkach od 1–6) znajdują się dokumenty z lat 1225–1585, wśród nich zaledwie kilka odnosi się do czasów polskich (są to głównie informacje

¹⁵ LVVA, F. 673–1, sygn. 1210–1216 — tumulty.

¹⁶ LVVA, F. 673–1, sygn. 1217.

¹⁷ LVVA, F. 673–1, sygn. 1218.

¹⁸ LVVA, F. 673–1, sygn. 1219. W Archiwum Zewnętrznym Rady Ryskiej zachowały się także: akta dotyczące polskich sejmów (sygn. 1222), polskie pisma (wraz z tłumaczeniami) dotyczące Mołdawii, Wołoszczyzny, Smoleńska, Moskwy, Kozaków, Tatarów i Turków (sygn. 1224), informacje o rokoszu Zebrzydowskiego (sygn. 1225), pisma królów polskich dotyczące spraw elekcji, wojen, zdobyczy terytorialnych (sygn. 1242), wykazy kontrybucji zapłaconych przez Rygę oraz negocjacje podjęte w tej kwestii (sygn. 1245, sygn. 1246), jak również ordynacje królów w sprawie poboru cła palowego (sygn. 1251–1253).

¹⁹ LVVA, F. 673–1, sygn. 1220. Wśród dokumentów rewizorów i królewskich komisarzy, działających w Inflantach znalazły się m.in.: odpowiedzi na skargi miast inflanckich na naruszanie ich autonomii, ingerowanie w ich jurysdykcję, wspieranie partaczy itp.; skargi szlachty inflanckiej na Rygę z powodu ograniczeń w handlu i wysokich opłat itp.; próby rozstrzygnięcia sporów pomiędzy miastem a starostą dyjamenckim; świadectwo komisarzy generalnych z 1599 r. o wierności miasta wobec króla; zakazy uprawiania handlu i warzenia piwa przez szlachtę i urzędników oraz zakazy utrudniania żeglugi na Dźwinie.

²⁰ LVVA, F. 673–1, sygn. 1221.

²¹ LVVA, F. 673–1, sygn. 1295 — Listy Jana Chodkiewicza, sygn. 1296 — Listy Radziwiłłów (Mikołaja Radziwiłła, Krzysztofa Radziwiłła Pioruna, Krzysztofa II Radziwiłła), sygn. 1297 — Listy Lwa Sapiehy, sygn. 1298 — Listy Krzysztofa Mikołaja Dorohostajskiego, sygn. 1299 — Listy Jana Zamoyskiego (w sprawie zaopatrzenia wojsk w pieniądze, żywność, działa itp.), sygn. 1301 — Listy biskupa wileńskiego Benedykta Wojny, sygn. 1302 — Listy Jana Karola Chodkiewicza (w korespondencji poruszano sprawy m.in.: wypłaty żołdu, zaciągania pożyczek, zaopatrzenia zamków, przewozu żywności, pomocy dla miasta w razie oblężenia).

dotyczące przejęcia Inflant, Rygi oraz majątku i uprawnień arcybiskupa Wilhelma Hohenzollerna).

Część 3 — *Aulica-Polonica* (skrzynki 7–18) zawiera kilkaset dokumentów (w każdej ze skrzynek znajduje się ich od ok. 80 do 130), ułożonych w porządku chronologicznym (1560–1630). W dziale tym znajdują się:

- petycje miasta i instrukcje dla wysłanników ryskich na sejmy i sejmiki, do królów, książąt kurlandzkich oraz polskich i litewskich dostojników: gubernatora Inflant, kanclerzy, podkanclerzych, podskarbic i hetmanów.
- relacje ryskich delegacji z ich wypraw (informacje o przebiegu zakulisowych rozmów, audiencji u króla, rozpraw sądowych, obrad sejmu dotyczących spraw inflanckich i ryskich, wysokości „zadośćuczynienia” dla osób życzliwych miastu).
- informacje o działaniach wojennych przeciw Moskwie a także o przebiegu obrad kolejnych sejmów.
- decyzje władców w sprawie przywilejów miasta, rozruchów kalendarzowych, spornego kościoła św. Jakuba, dóbr miejskich i jezuickich, konfliktów Rygi ze szlachtą inflancką i litewską na tle konkurencji handlowej i pozycji prawnej mieszczan; wyroki w sprawach poszczególnych mieszczan, proskrybowanych lub pozbawianych majątków i życia w wyniku wewnętrznych konfliktów (jak np. David Hilchen) oraz starostów i dowódców okolicznych twierdz.
- korespondencja i rozkazy królewskie dotyczące udziału Rygi w działaniach wojennych w Inflantach, decyzje hetmanów, informacje o poczynaniach armii i floty szwedzkiej oraz polskich i litewskich żołnierzy.

Ostatnia, czwarta część Archiwum Zewnętrznego Rady Ryskiej — *Moscowitica-Ruthenica*, zawiera dokumenty z lat 1229–1708 (skrzynki 18–20)²². Z tzw. czasów polskich zachowała się głównie korespondencja Rygi z Połockiem i Witebskiem oraz litewskimi dostojnikami. Dotyczyła ona kwestii spornych (np. przejętej przez Rygę cerkwi św. Mikołaja, o której odzyskanie, wraz z dobrami i dochodami, przez wiele lat zabiegali biskupi połoccy) oraz spraw związanych z handlem. W listach dominują skargi m.in.: Połocka na podwyższone cła w Rydze, dodatkowe cła w Kokenhausen i Dyneburgu oraz na łamanie prawa składu, kupców ruskich i agentów szlacheckich na ryskie miary i wagi oraz połockich i witebskich wysłanników do komisarzy królewskich na sejmiku w Wenden (pol. Kieś) na praktyki handlowe w Rydze (możliwość handlowania litewskich kupców i szlachty z obcymi w czasie jarmarków) itp. W korespondencji wielokrotnie pojawia się kwestia oczyszczenia Dźwiny z głazów utrudniających żeglugę oraz królewskie nakazy podróży do Pskowa przez Dorpat. Wśród dokumentów zachowała się także m.in. propozycja cara z 1600 r. przejęcia Inflant przez Moskwę (przy zachowaniu wszystkich przywilejów) i wyrzucenia z tego terytorium Polaków.

Omawiając zasób Archiwum miasta Rygi warto wspomnieć, że część dokumentów, inwentarzy i regestów z tego archiwum została skopiowana w 1940 r. i wywieziona wraz z ewakuującymi się Niemcami bałtyckimi z terenu Łotwy, najpierw do

²² Szczegółowe omówienie zawartości całego zespołu dokumentów „*Moscowitica-Ruthenica*”, zob.: A. Ivanovs, op. cit., s. 125–143.

Poznania a następnie w głąb Niemiec. Te materiały przetrwały szczęśliwie zawieruchę wojenną i są obecnie przechowywane w Instytucie Herdera w Marburgu²³.

Zasób Archiwum miasta Rygi pozwala badać różne aspekty dziejów Rygi podczas jej przynależności do państwa polsko-litewskiego, stanowi też istotne uzupełnienie dla badań nad problematyką miejską epoki, nad mechanizmami funkcjonowania Rzeczypospolitej, jej najważniejszych instytucji, urzędów, sądów itp. Lepsze rozpoznanie i szersze udostępnienie poloników z Łotewskiego Państwowego Archiwum Historycznego może przyczynić się do pełniejszego zaistnienia Rygi i całych Inflant w historiografii, nie tylko polskiej, ale także łotewskiej, niemieckiej i rosyjskiej.

Anna Ziemlewska, External Archives of the City Council of Riga in the Latvian State Historical Archives

Summary

The Archives of the City of Riga, and particularly so called External Archives of Riga City Council (band No 673) deserves special attention of the Polish researcher while working in the holdings of the Latvian State Historical Archives. Documents and correspondence gathered in this fond allow to trace the presence of the "Polish factor" in Livonia and the city itself, the nature of contacts between the city authorities and Polish and Lithuanian dignitaries and the royal court, and finally to examine the meaning of Riga and Livonia for the economy and security of Poland.

External Archives of Riga City Council are divided into four parts. In part 1, among the documents from about 1220 to 1869, are groups of archival documents from "the Polish era" such as: extensive correspondence between the city and fortress of Dźwiność (German Dünamünde), documentation of conflict with the Jesuits and urban riots (eg. calendar riots 1584–1589), files related to the functioning of the Riga Castle, copies of for parliamentary acts regarding Riga and Livonia and governing system of Livonia, the city correspondence with Jan Zamoyski, the representatives of the Radziwill Family and Chodkiewicz Family, documentation of the negotiations on Riga's surrender to Poland and the issues dealt by Sigismund III and General Commissioners with between 1598 and 1599.

Part 2 contains documents from the years 1225–1585, among them only a few refers to the Polish times (these are mainly information concerning the acquisition of Livonia, Riga and property and privileges of Archbishop William Hohenzollern).

²³ Na uwagę zasługują szczególnie zespoły: DSHI 510 Riga Handschriften 48 — Verträge Rat-Gemeinde (m.in. Kompaktaty z 1585 r., tzw. Severinvertrag z 1589 r. oraz późniejsze porozumienia rady miejskiej i gildii); DSHI 510 Riga Handschriften 49 — Vergleiche Rat-Bürgerschaft; DSHI 510 Riga Handschriften 59 — Register der Privilegien der Stadt Riga; DSHI 510 Riga, Handschriften 50 — *Corpus Privilegiorum civitatis Rigensis* 1561–1660; 1710 (m.in. *Cautio Radziwillana* I i II, przywileje Batorego — *Corpus Privilegiorum*, dokumenty regulujące kwestie religijne, pobór ceł, funkcjonowanie blokhauzu itp.; przywileje Zygmunta III dla miasta — 1589, 1592, 1593, 1595, 1597, 1601, 1603, 1615, 1621); DSHI 510 Riga Handschriften 51 — *Corpus Privilegiorum civitatis Rigensis* 1561–1763; DSHI 510 Riga Äusseres Ratsarchiv — Urkunden des äusseren Ratsarchivs 1560–1630 (kopie regestów dokumentów ze skrzynek 7–18); DSHI 510 Riga Handschriften 41 — *Liber Privilegiorum et Documentorum Civitatis Rigensis ab Incunabilis urbis usq. ad Ao 1621*, Bd. I-II; DSHI 510 Riga Äusseres Ratsarchiv; Urkunden — Regesten I bis 1621 (Verzeichnis des Bestandes bis zum Jahre 1621).

Part 3 (Aulica — Polonica) contains hundreds of documents, arranged in chronological order (1560–1630). In this section one will find: the town petitions and instructions for Riga's envoys to the Diet and regional diets, to kings, princes of Courland and Polish and Lithuanian nobles, coverage of the missions of Riga's envoys, information about the progress of the Diet's sessions, the decisions of rulers in the affairs of the city and correspondence on participation of Riga in hostilities in Livonia.

The last part of the Archives no. 4 (Moscovitica–Ruthenica), contains documents from 1229 to 1708. With the turn of the sixteenth and seventeenth centuries there has been preserved mainly correspondence between Riga and Vitebsk and Polotsk and Lithuanian officials. It concerned the contentious issues (eg, the orthodox church of St. Nicholas taken into possession by Riga) and trade-related matters.